

УДК 005.922.1:378

Фактори загроз економічній безпеці вищих навчальних закладів

Снігир Л.П.

кандидат економічних наук,
Університет економіки та права «КРОК»

У статті розглянуто фактори загроз економічній безпеці вищих навчальних закладів. Визначено, що забезпечення економічної безпеки вишів є одним із актуальних завдань сьогодення. Доведено, що своєчасне виявлення загроз забезпечує стабільність в економічній безпеці ВНЗ.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, фактори загроз, економічна безпека, загрози економічній безпеці.

Снігир Л.П. ФАКТОРЫ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В статье рассмотрены факторы угроз экономической безопасности высших учебных заведений. Определено, что обеспечение экономической безопасности вузов является одной из актуальных задач современности. Доказано, что своевременное выявление угроз обеспечивает стабильность в экономической безопасности вуза.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, факторы угроз, экономическая безопасность, угрозы экономической безопасности.

Snigyr L.P. FACTORS THREATS TO ECONOMIC SECURITY INSTITUTIONS OF HIGER EDUCATION

The article deals with threats to economic security factors in higher education. Determined that the economic security of universities is one of the pressing problems of today. Proved that timely detection ensures stability in economic security institutions.

Keywords: institution of higher education, factors of threats, economic security, threats to economic security.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вищий навчальний заклад є основою ланкою системи відтворення громадського інтелекту, отримання і поширення нових знань, підготовки та перепідготовки кадрів. В умовах розвитку економіки держави виникає потреба покращення якості вищої освіти. Розвиток вищої освіти залежить від рівня економічної безпеки у сфері освіти і науки. Важливим є визначити фактори загроз економічній безпеці вищих навчальних закладів. Для створення механізмів запобігання негативним наслідкам впливу різних факторів на економічний стан вищої освіти необхідне їх детальне вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових публікацій, присвячених дослідженню економічної безпеки загалом, можна виокремити як закордонних, так і вітчизняних науковців, таких як В.В. Песков [1, с. 29–32], О.А. Грунін, С.О. Грунін [2, с. 187], О.А. Кириченко, А.І. Захаров, С.М. Лаптев, П.Я. Пригунов [3, с. 212–215].

Вагомий внесок у висвітлення проблем щодо забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів здійснили такі фахівці і науковці, як А.Н. Малолетко

[4, с. 3–5], В.Ю. Бархатов [5, с. 20–22], І.С. Стеців [6, с. 34], К.В. Карпова [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні недостатньо уваги приділено проблемам визначення факторів загроз економічній безпеці вищих навчальних закладів.

Щоб створити ефективну систему економічної безпеки вищих навчальних закладів, потрібно мати чітке уявлення про те, які саме фактори впливають на рівень загроз економічній безпеці ВНЗ.

Обізнаність про відповідні фактори загроз економічній безпеці вищих навчальних закладів дасть можливість попередити їх вплив або хоча б наслідки.

У цій статті було виділено низку факторів виникнення загроз економічній безпеці ВНЗ, що дає змогу запобігти або хоча би послабити вплив економічних загроз на діяльність вишів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз факторів загроз економічній безпеці вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічну безпеку ВНЗ варто розглядати як єдину цілісну систему, діяльність

якої спрямована на забезпечення стабільності та розвитку із врахуванням стратегічних перспектив діяльності закладу.

Системний підхід щодо забезпечення економічної безпеки ВНЗ передбачає визначення організаційної підсистеми, що містить об'єкт і суб'єкти економічної безпеки, мету, завдання, принципи економічної безпеки та функціональної підсистеми, дія якої спрямована на управління економічною безпекою ВНЗ та підтримання її на необхідному рівні.

Важливе місце у забезпеченні економічної безпеки ВНЗ займає своєчасне виявлення загроз, що являють собою сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, які створюють небезпеку для функціонування підприємницького сектору економіки. Тому стрижневі фактори, що впливають на забезпечення необхідного рівня економічної безпеки ВНЗ, можна поділити на два блоки – фактори макро- та мікроекономічного рівнів (рис. 1.1).

Постійне відстеження і визначення основних загроз економічній безпеці значно полегшує її підтримання на належному рівні, а

також дає можливість своєчасно розробляти і здійснювати практичні заходи щодо зниження негативного впливу загроз чи їх повної ліквідації. Загрози економічній безпеці ВНЗ змінюються залежно від стану та рівня розвитку соціально-економічної системи держави та відрізняються характером і рівнем гостроти.

Визначений рівень економічної безпеки вищий та виявлені загрози впливають на розроблення системи заходів щодо їх попередження та нейтралізації. Варто відзначити, що основу економічної безпеки мають становити заходи, спрямовані на захист матеріальних і фінансових ресурсів ВНЗ на всіх етапах діяльності останніх (формування, зберігання, використання зазначених ресурсів).

Таким чином, узагальнюючи вищевикладений матеріал, можемо виокремити основні фактори загроз економічній безпеці ВНЗ, які наведено на рис 1.2.

Як видно з рис. 1.2, макросередовище містить у собі фактори широкого соціального плану – політичні, правові, фінансово-економічні, демографічні, географічні, націо-

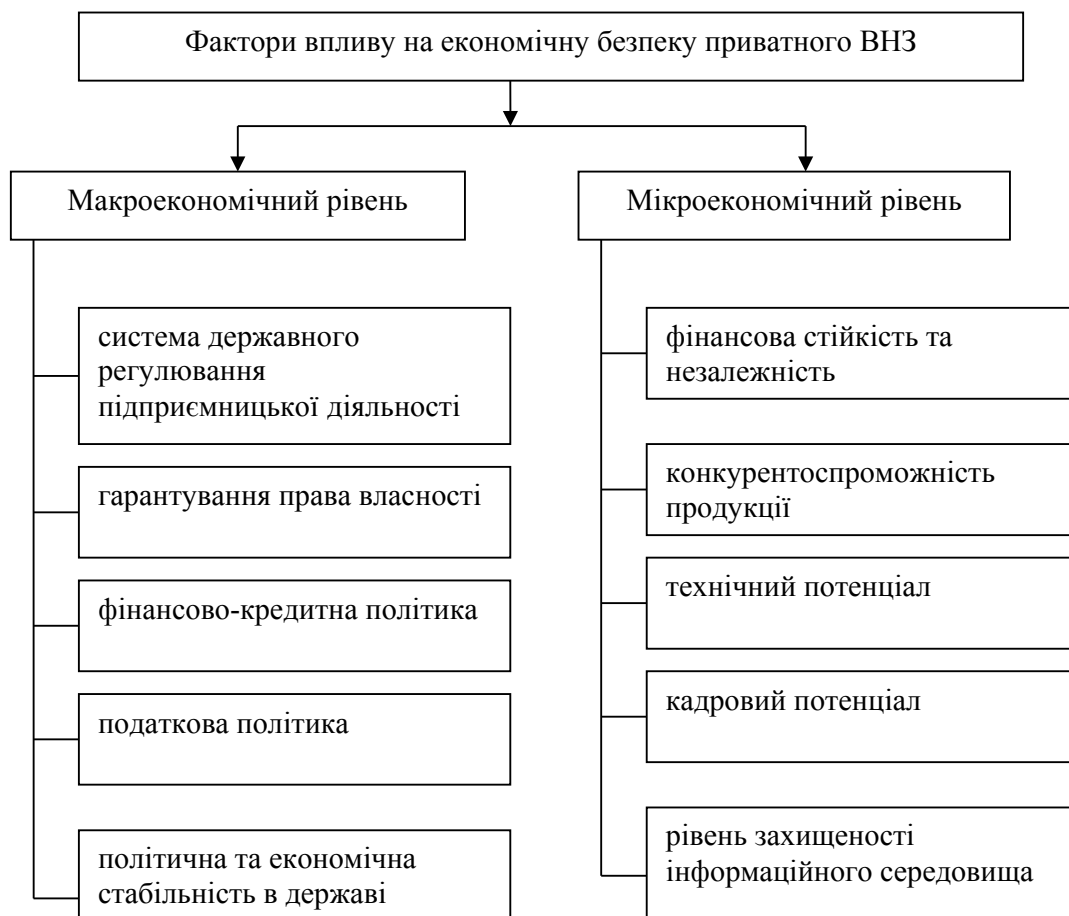

Рис. 1.1. Фактори впливу на економічну безпеку приватного ВНЗ

Джерело: розробка автора

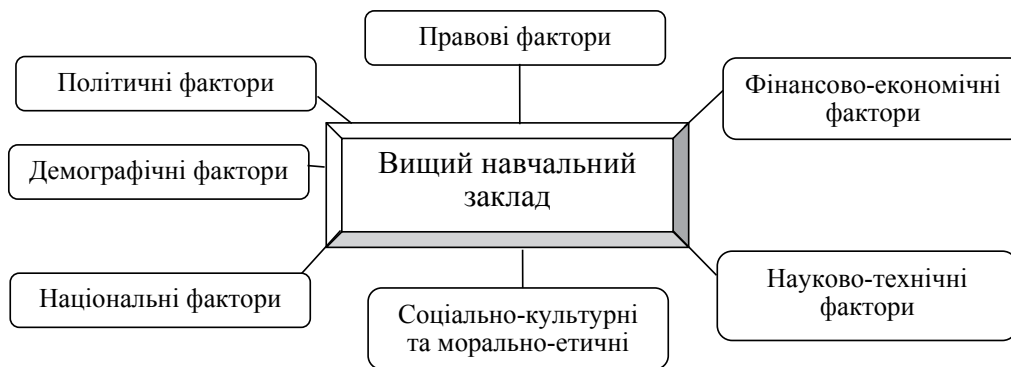

Рис. 1.2. Фактори формування загроз економічній безпеці ВНЗ

Джерело: розробка автора

нальні, соціокультурні, науково-технічні, технологічні та ін. Жоден із них не замикається для суб'єкта виробництва освітніх послуг на одне або декілька юридичних (і тим більше – фізичних) осіб; всі вони є факторами системної, загальноринкової дії.

Розглянемо фактори навколишнього макросередовища українського ринку освітніх послуг з позиції їх впливу на економічну безпеку вищого навчального закладу.

Політичне середовище. У вітчизняному політичному середовищі, яке характеризується в останні роки поступовим підвищенням стабільності, виділяються дві основні та взаємопов'язані групи процесів, які є прямим наслідком і втіленням зміни загальнополітичних орієнтацій у суспільстві.

Перша група процесів визначається відцентровими тенденціями – розпадом СРСР, утворенням нових суверенних держав із самостійними політичними орієнтаціями і пріоритетами, зростаючими політичними амбіціями суб'єктів України та її областей.

Друга група процесів характеризується як загальна ерозія соціально-політичних інститутів, відповідальних раніше за сферу освіти.

Протягом семи десятиліть вітчизняна вища школа була підпорядкована винятково волі свого єдиного власника – держави. Для неї готувалися і нею розподілялися кадрові фахівці, вона фінансувала вищу школу за «залишковим принципом», визначала її структуру, керівництво і саму технологію навчального процесу, вона ж оцінювала результати діяльності ВНЗ та навіть підводила підсумки їх змагання. Але це було не змаганням, а суперництвом за прихильність вищих осіб, що не спиралося на єдину фактично можливу базу змагання – кооперацію праці вільних у своєму виборі стратегії і тактики виробників товарів і послуг.

Вищі навчальні заклади, отримавши незалежність, автономію від держави в той момент, коли вони найбільше стали потребувати державної підтримки, були змушені самостійно і в екстремному порядку вибиратися з тієї важкої ситуації, в якій вони опинилися через збитковість, якій сприяла державна політика. Особливо важко їм доводиться на сучасному етапі, коли відбувається зниження фінансової підтримки з боку держави через кризову ситуацію в економіці країни. При цьому держава не спромоглася підтримати престиж вищої освіти у суспільстві, створити дієву базу для виходу ВНЗ на ринок, утримати науково-педагогічні кадри.

Початок перелому в названих тенденціях став реальністю на початку третього тисячоліття у зв'язку з інституціоналізацією сфери освіти.

Правове середовище. У поняття політичного макросередовища поряд із факторами виконавчої державної влади входить ще ціла низка вагомих факторів, у тому числі законодавчі, правові чинники. Серед них – законодавчі акти, що регулюють відносини власності, підприємництва, конкуренції, захист прав споживачів та ін. Більш конкретно це відбивається в Законі України «Про освіту».

Цей Закон регламентує відносини власності у системі освіти і визначає повноваження суб'єктів (в тому числі й органів управління) у здійсненні та управлінні освітньою діяльністю. Він дає правову базу для виникнення і функціонування недержавних навчальних закладів, розширює і визначає права освітніх установ та їх колективів, обмежує можливості органів управління втручатися в оперативну діяльність навчальних закладів. Цим був створений правовий фундамент автономності навчального закладу. Разом із тим важливо, що в юридичному відношенні ступінь

цієї автономності має право вибирати сам колектив навчального закладу.

Закон легалізує вже широко здійснювану на практиці комерційну (у тому числі підприємницьку) діяльність освітніх установ. Тим самим вперше в нашій країні під ринкові відносини у сфері освіти була підведена правова база.

Закон також розширив особисті освітні права громадян, зафіксував безоплатність здобуття освіти в межах державних стандартів, закріпив низку нововведень в організації оплати праці працівників освіти. Але тільки додаткова робота на місцях, практичне застосування закону дадуть можливість законодавчої ініціативи втілитися у практичні норми поведінки на ринку освітніх послуг.

Економічне середовище. Найважливішим фактором підвищення економічної безпеки у сфері освіти є вплив на неї загальної економічної ситуації у країні.

У розвинених країнах вже не піддається сумніву, що інвестиції у сферу освіти є одними із найнадійніших. За оцінками американських експертів 1 долар США витрат у системі освіти дає змогу отримати від 3 до 6 доларів США прибутку. Проте в нашій країні подібні тенденції поки не можуть проявитися – у розрахунку на одного вітчизняного інженера у нас припадає частина виробленого національного доходу в десять разів менша, ніж у розрахунку на його американського колегу. Частка суспільних витрат із валового національного продукту, що використовується на освіту, становить у нашій державі всього 2,7% (у порівнянні з 6,1% у розвинених країнах, 4% – в країнах, що розвиваються, і 5,7% – в середньому у світі).

Варто зазначити, що забезпечення фінансово-економічної безпеки залежить насамперед від форми власності ВНЗ. Так, відповідно до Закону України «Про вищу освіту» фінансування ВНЗ державної форми власності здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету, фінансування ВНЗ приватної форми власності – їх власником.

Варто зазначити, що за даними 2014 року частка видатків на вищу освіту у загальному обсязі видатків на фінансування соціальної сфери у Німеччині становила 5,1%, у Польщі – 5,2%, у Великобританії – 5,6% [8, с. 197–204].

Проте вважаємо, що цей показник не може комплексно характеризувати стан фінансування освіти. Щодо обсягу фінансування вищої освіти, то її частка у структурі державних витрат в Україні є досить високою – на рівні 4,64%, тобто більше ніж третина всіх

коштів на освіту виділяється саме на вищу, приблизно ж стільки витрачається на вищу освіту в Данії – 4,53% і Норвегії – 4,16%. Незважаючи на такі високі попередні відносні показники фінансування вищої освіти, абсолютний рівень її фінансування в Україні, особливо у витратах на одного студента, є значно нижчим. Досить інформативним показником, на нашу думку, є сума видатків на вищу освіту з розрахунку на одного студента.

Найбільше на одного студента витрачають у Норвегії – 38 162,4 дол., Данії – 31 982,1 дол., Швеції – 20 619 дол., Польщі – 2756 дол., а в Україні – 1347 дол. [8, с. 197–204].

Задля забезпечення фінансово-економічної безпеки ВНЗ європейські країни використовують фінансові ресурси приватного сектору. Зокрема, у європейських країнах частка приватних коштів у загальних витратах на освіту становить близько 1–7%, тоді як у Чилі та Південній Кореї цей показник становить 75%, що приводить до високої собівартості освітніх послуг для студентів [8, с. 197–204].

Економічна політика в області оплати праці науково-педагогічних кадрів, професорсько-викладацького складу вже протягом кількох десятиліть демонструє прихильність до викривленої шкали престижності професій. Якщо в США заробітна плата викладацького складу перевищує зарплатню кваліфікованого робітника в 2–2,5 разів (середня зарплата професорів – 4,5 тис. дол. на місяць), то в нашій країні все навпаки.

Безумовно, такий стан справ ініціює відтік кваліфікованих кадрів як в альтернативні освітні структури, так і з освіти в загалом. Старіє професорсько-викладацький склад. За період з 2005 по 2015 р. середній вік докторів наук збільшився на 2 роки і досяг передпенсійного – 58,2 років, а в 2015 році становив 61 рік.

Із відтоком талановитої молоді через низький рівень матеріального забезпечення і необхідність заробітків поза ВНЗ порушується спадковість наукових і педагогічних шкіл.

Однак найбільш суттєва особливість економічного середовища суспільства, що визначає кризовий стан у вітчизняній освіті на ринку освітніх послуг, – недостатній загальний рівень доходів підприємств і недостатня купівельна спроможність населення, які безпосередньо пов'язані із ситуацією в країні, яка спостерігається останнім часом, а саме із фінансовою кризою в усіх сферах економіки.

Демографічне середовище. Демографічні характеристики і тенденції розвитку населення відіграють у кон'юнктурі попиту на

освітні послуги особливо важливу роль. Розглянемо найбільш значущі з них.

Чисельність наявного населення України (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО) станом на 1 жовтня 2015 р. становила 42 млн 930 тис. чоловік. Як свідчать статистичні дані, упродовж останніх 10 років чисельність населення скоротилася на 10% [9, с. 227].

Вирішити цю проблему в оперативному порядку неможливо як із фінансових так і з інших матеріальних міркувань сьогодення. Навіть допомога з боку розвинених країн і міжнародних організацій у сфері освіти не послаблює, а посилює відтік кадрів із країни, якій ця допомога надається.

Національне середовище. Моделі та практика освіти загалом і вищої освіти зокрема залежать від національної структури і національних особливостей. І хоча окремі ВНЗ у конкретній країні відображають типологію і характерні риси таких моделей по-різному, ці особливості дуже відчутні.

Модель ВНЗ Великобританії характеризується посиленою увагою до розвитку особистості студента, його індивідуальних здібностей, і цей процес може культивуватися у вивченні практично будь-якого предмета. Звідси – концепція ліберальної освіти, перевага випускників, що володіють широкими інтелектуальними можливостями та особливими особистісними якостями, в тому числі якостями характеру, формування яких є надзавданням вишу, при всій повазі до дослідницької та професійної підготовки.

Французька система вищої освіти, на відміну від вище названих (особливо від німецької), характеризується суто ієрархічним підпорядкуванням державі. Тут високий ступінь поділу наукової діяльності на «науку всередині» і «науку поза» вишу. Існування прагматично орієнтованої «науки поза» вишу активізує її роботу в напрямі професіоналізації освіти. Тому поширена тут модель кваліфікується як професійна, «навчальна».

У США сформувалася система, яка послідовно реалізує всі три згадані функціональні моделі вищої освіти. Перший ступінь (коледжі з чотирирічною підготовкою) наслідує англійську систему освіти. Другий ступінь (університети із шестирічною підготовкою) загалом споріднений із французькою системою професійного навчання. На третьому ступені активно застосовується дослідницька функція вищої школи, характерна для Німеччини.

З урахуванням особливостей формування американського менталітету така функціональна структура, яка асимілює досвід європейських країн і їх пріоритети, не викликає подиву [10, с. 134].

Освітня політика України базується на принципах демократизації та гуманізму, орієнтована на досягнення сучасного світового рівня, відродження самобутнього національного характеру, докорінне покращення змісту, форм і методів навчання, збільшення інтелектуального потенціалу країни. У 90-х роках продовжувала спостерігатися тенденція реорганізації великих педагогічних інститутів країни в університети. Так, у 1992 році на базі Івано-Франківського педагогічного інституту було відкрито Прикарпатський університет. Луцький педінститут у 1993 році перетворено у Волинський університет. У 1994 році організовано Східноукраїнський університет, у 1995 році – Черкаський, у 2003 році Миколаївський і Херсонський педінститути стали державними університетами. Відновлено діяльність двох історичних для України навчальних закладів – Національного університету «Києво-Могилянська академія» та Національного університету «Острозька академія». Із середини 90-х років за вагомі досягнення у підготовці науково-педагогічних кадрів, внесок у розбудову Української держави та міжнародне визнання деяким вищим навчальним закладам Указом Президента України було надано статус Національних. Сьогодні їх – понад шість десятків.

Протягом останніх років було переборено державну монополію в галузі вищої освіти. Відкрито вищі навчальні заклади з різними формами власності (комерційні, приватні, спільні, міжнародні), які дають можливість для здобуття вищої освіти великій кількості випускників середніх і середніх спеціальних навчальних закладів.

Структура вищої освіти України розбудована відповідно до структури освіти розвинених країн світу, визначеної ООН, ЮНЕСКО та іншими міжнародними організаціями.

Соціокультурне, морально-етичне середовище. Освіту (і особливо вишу), як ніяку іншу послугу або товар, долучено до культури. Попит на освітні послуги прямо пов'язаний із рівнем культури – чим вищий рівень культури, тим гостріша потреба в нових знаннях і додатковій освіті. Відповідно до зростання культурного рівня збільшується частка витрат у бюджеті, яку споживач усвідомлено вкладає на задоволення своїх освітніх потреб.

Відмова від домінуючих офіційних ідеологічних догм, безумовно, позитивно вплинула на освіту як безпосередньо, так і опосередковано – через звільнення культури.

Але її сучасний стан в Україні характеризується як значною мірою деформований та зруйнований.

Вся увага нашого суспільства і кожного з його членів зосереджена на ринкових відносинах. Ринок формує культуру та моральність, які суттєво відрізняються від офіційно визнаних у нашій країні.

Але поки ринок не сформувався структурно, поки не спрацюють правила цивілізованої поведінки в ньому – у суспільстві домінує «право сильного», безкультур'я, корисливість у відносинах з боку найбільш спритних конкурентів, пасивність значної частини членів суспільства.

Крім перерахованих вище факторів морально-етичного та соціального середовища не менш важливим є тендерний фактор. Його негативний вплив є наслідком напруженості в колективі співробітників ВНЗ, пов'язаної з підвищеною вірогідністю скорочення штатів внаслідок економії коштів вишом, зумовленої важкою фінансовою ситуацією в умовах фінансової кризи. Прояв загрози з боку цього ендогенного фактора, наприклад, може виражатися у прагненні кола співробітників, що складається переважно із жінок, спровокувати звільнення їхніх колег для підвищення можливості збереження їх у штаті ВНЗ. Керівництво ВНЗ може помилково і незаслужено скоротити або звільнити кваліфікованого співробітника, що має особливу цінність для ВНЗ, у важкій фінансовій ситуації, коли дуже важливе швидке прийняття та

реалізація грамотних управлінських рішень. Безсумнівно, така ситуація є небезпекою для успішного функціонування ВНЗ, особливо в нестабільних умовах на ринку освітніх послуг у країні. Тому цілком обґрунтованою буде стабілізація соціального клімату в управлінському колективі ВНЗ, що є вельми значущим з позиції виконання антикризових інновацій.

Науково-технічне середовище. Науково-технічний прогрес – один із найбільш великомасштабних факторів прямої дії, що визначає попит на освітні послуги конкретних профілів і спеціальностей підготовки, тобто асортимент освітніх послуг. Ця дія виявляється деколи більш вагомою, ніж часто протилежні впливи інших сфер навколишнього середовища, включаючи демографічну, політичну та ін.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, нами було виділено низку факторів виникнення загроз економічній безпеці ВНЗ, до яких належать політичні, демографічні національні, правові, соціально-культурні, фінансово-економічні, науково-технічні. Здійснення сукупності дій щодо запобігання, послаблення та захисту від загроз діяльності ВНЗ не повинно зводитися до простого реагування на загрози. Необхідні науково обґрунтовані процедури їх передбачення, регулювання, пристосування діяльності ВНЗ до зовнішніх умов, що змінюються. У зв'язку із цим важливого значення набуває теоретичне розроблення проблеми забезпечення економічної безпеки ВНЗ в межах сучасного безпекознавства, змістом якої є закономірності, принципи, функції, форми і методи цілеспрямованої діяльності із запобігання, послаблення та захисту від загроз діяльності ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Песков В.В. Кризис и банкротство как угроза экономической безопасности предприятия в условиях рынка / В.В. Песков // Транспортное дело России. – 2010. – № 8. – С. 29–32.
2. Грунин О.А., Грунин С.О., Экономическая безопасность организации. – Спб.: Питер – 2002. – 288 с.
3. Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності в умовах глобальної фінансової кризи. Монографія. / Кириченко О.А., Захаров О.І., Пригунов П.Я. та ін. // К.: ТОВ Дорадо-Друк – 2010. – 412 с.
4. Малолетко А.Н. Экономическая безопасность вуза: структурное разрушение системы финансового обеспечения [Электронный ресурс] / А.Н. Малолетко. – Режим доступа : <http://finanal.ru/007/ekonomicheskaya-bezopasnost-vuza-strukturnoe-razrushenie-sistemy-finansovogo-obespecheniya>
5. Бархатов В.Ю. Экономическая безопасность ВУЗа [Электронный ресурс] / В.Ю. Бархатов, В.Н. Пугач, Н.К. Алимova. – Режим доступа : www.naukovedenie.ru/sbornik1/2-1.pdf.
6. Стеців І.С. Економічна безпека ВНЗ: сутність та особливості планування / І.С. Стеців // Вісник ЛНПУ, 2010 – [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10021/1/34.pdf>
7. Карпова К.В. Вищий навчальний заклад приватної форми власності як об'єкт економічної безпеки та суб'єкт освітньої господарської діяльності / К.В. Карпова // Ефективна економіка. – № 2. – 2013. – Режим доступа: <http://www.econmy.nayka.com.ua>.

8. Малік Є.О. Фінансування вищої освіти: сучасні тенденції та зарубіжний досвід / Є.О. Малік, М.Ю. Білінець // Ефективна економіка. – 2014. – № 8. Data of UNESCO institute of statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.uis.unesco.org/index.aspx?queryid=189#>.
9. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. – К., 2015. – 552 с.
10. Вульфсон Б.Л. Стратегия развития образования на Западе / Б.Л. Вульфсон. – М. : Изд-во УРАО, 2014. – 208 с.